

ÖLÜM İLE İLGİLİ GEÇİŞ DÖNEMİ İNANISLARININ MİTOLOJİK YANSIMALARI

Öğr. Gör. Dr. Şahin BÜTÜNER*

ÖZ

Toplumların en kadim zamanlarından beri geçirdikleri zor dönemleri daha rahat bir şekilde atlatmak amacıyla yaptıkları, toplumsal dayanışmanın en somut örnekleri, geçiş dönemi ritüelleridir. Bu ritüeller, çeşitli zamanlarda dini, coğrafi, kültürel ve ekonomik bir süreçten kaynaklanan bir değişim süreci yaşamaktadır. Batıl inanç olarak tanımlanan gelenek ve ritüellerin toplum tarafından her dönemde vazgeçilemeyecek temel unsurlardan olup olmadığını halk bilimsel bir bakış açısıyla ortaya koymak ve kültürel belleğimizin işlevsel mirasları olan bu geleneklerin ve ritüellerin mitolojik kökenini ve toplumsal bilinçaltında yer alan sembolik anlamını derinlemesine incelemek asıl amaçtır. Halk inançlarını batıl inanç şeklinde tanımlamak, bu inançların mitolojik ve sembolik anlamını bilmemekten kaynaklanmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı da batıl inanç olarak gösterilen bazı gelenek ve ritüellerin, mitolojik ve sembolik anlamını gösterebilmektir. Bu çalışma, Campbell'ın dini ritüeller ile ilgili mitolojik yaklaşımından hareketle geçiş döneminde icra edilen dini uygulamaların hemen hemen hepsi, mitolojinin tekrar canlandırılmasıdır, teorisinin Gerede örneklemini özelinde incelenmesine dayanır. İnsanlar her dönemde toplumsal ihtiyaçlarına paralel olarak çeşitli ritüeller ve gelenekler ortaya çıkarmıştır ve eskiden beri var olagelen ritüellere de bağlı kalmışlardır, bazılarını da değişen dönem ve şartlara göre yeniden şekillendirmişlerdir. Gelenekler ve ritüeller, din öğretilerinin ya da çağdaş yaşamın yarattığı yeni davranışlarla sürekli olarak bir değişim süreci yaşarken batıl inanç tanımlaması ile de karşılaşsa da halk inanışları, gündelik hayatımızda karşılaşılan zorlukların üstesinden gelebilmek için çok önemli işlevsel fayda sağlamaktadır. Batıl inanç olarak tanımlanan birçok kültürel unsurun mitolojik kökeninin ve anlamının sembolik bağlamda devam ettiği gözlenmiştir. Geçiş döneminde icra edilen geleneklerin ve ritüellerin toplum hayatında işlevsel rolü devam ettikçe bunların mitolojik anlamı ve düşünce biçimi yeniden canlandırılacaktır. Gerede örnekleminde hareketle geçiş dönemlerinden biri olan ölüm ile ilgili ritüel ve geleneklerden bazılarının işlevsel fayda sağladığı için mitolojik anlamının her icra ve inanışta yeniden canlandırılarak toplumsal bilinçaltında yer aldığını söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Mitoloji, Din, Gelenek, Ritüel, Ölüm.

MYTHOLOGICAL REFLECTIONS OF TRANSITIONAL BELIEFS ABOUT DEATH

ABSTRACT

Transition rituals are the most concrete examples of social solidarity that societies have done to overcome difficult times more easily since the most ancient times. These rituals experience a process of change at various times resulting from a religious, geographical, cultural and economic process. The main aim is to reveal whether the traditions and rituals, which are defined as superstitions, are essential elements that cannot be given up by the society in every period, from a folklore point of view, and to examine the mythological origins and symbolic meanings of these traditions and rituals, which are the functional heritage of our cultural memory, in the social subconscious. Defining folk beliefs as superstitions stems from not knowing the mythological and symbolic meaning of these beliefs. The main purpose of this study is to show the mythological and symbolic meaning of some traditions and rituals that are shown as superstitions. Based on Campbell's mythological approach to religious rituals, this study is based on the analysis of the theory that almost all of the religious practices performed in the transition period are the revival of mythology, specific to the Gerede sample. In every

* Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi/Gerede Meslek Yüksekokulu, sahin.butuner@ibu.edu.tr, Orcid ID: 0000-0002-3801-7786

period, people have created various rituals and traditions in parallel with their social needs, and they have also adhered to the rituals that have existed for a long time, and they have reshaped some of them according to changing periods and conditions. While traditions and rituals are constantly undergoing a change process with new behaviors created by religious teachings or contemporary life, folk beliefs provide very important functional benefits in order to overcome the difficulties encountered in our daily lives. It has been observed that the mythological origin and meaning of many cultural elements defined as superstitions continue in a symbolic context. As the functional role of the traditions and rituals performed in the transition period continues in the social life, their mythological meaning and way of thinking will be revived. Based on the Gereede sample, it is possible to say that some of the rituals and traditions related to death, which is one of the transition periods, provide functional benefits, and that their mythological meaning is revived in every performance and belief and takes place in the social subconscious.

Keywords: Mythology, Religion, Tradition, Ritual, Death.

Giriş

Gelenekler, insanlık tarihinin en eski dönemlerinden bugüne kadar varlıklarını korumuşlardır. Gelenekler; toplumsal dayanışmayı, bir arada bulunmayı ve hayatta kalmayı sağlayan; toplumsal ihtiyaçlara ve günün şartlarına göre değişen en temel kültürel unsurlardan biridir. “Gelenek, yapı bakımından donuk, statik, ortaya çıktıkları andan itibaren kendini tekrarlayan kalıplar değildir. Aksine, onlar ait oldukları milletin ihtiyaçlarına uygun biçimde değişen, gelişen, ortadan kalkan veya parçalanarak yeni geleneklerin doğmasını sağlayan dinamik bir yapıya sahiptirler. Bu bakımdan, *geleneklerimiz yok oluyor*, endişesi taşıyorsak ben bunun doğru bir yaklaşım olmadığı, inancındayım” (Yıldırım 1998: 82). Gelenek gibi bütün somut olmayan kültürel unsurlar, değişen sosyo-kültürel hayatta insanoğlunun ihtiyaçlarına cevap verebilecek doğal bir süreç içerisinde bir değişime uğramaktadır. Ritüeller ise toplumsal ihtiyaçları çeşitli davranışlarla canlandırarak gideren alışkanlıklardır. Raglan, ritüelleri insani ihtiyaçları karşılayan eylemler olarak değerlendirirken Campbell, ritüelleri mitin yeniden canlandırılması olarak görmektedir. Raglan’a göre, “Mit ile ilişkili olan ritüel insanların zaman içinde yinelenen ihtiyaçlarını karşılayan bir şeydir. Ayrıca bu ihtiyacında, her anlamda yaşamın kendisi ve refahı için olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz” (2005: 190). Campbell’a göre ise, “Ritüel, mitin canlandırılması olarak tanımlanabilir. Ritüele katılarak mitolojik bir deneyim yaşarsınız. Buna iştirak ederek insan manevi bir hayat sürmeyi öğrenebilir.” (2018: 234). Yıldırım, Raglan ve Campbell’ın gelenek ve ritüelle olan yaklaşımından hareketle gelenekler ve ritüeller, toplumsal ihtiyaç neticesinde ortaya çıkmış, ihtiyaçlar değiştikçe yeniden üretilmiş ve değişmiş alışkanlıklardır, denilebilir.

Geleneklerin ve ritüellerin meydana gelmesinde ve sürekliliğini sağlamasında öncelikle psikolojik bir yaklaşım söz konusudur. Bu kültürel değerler, insanın kaygı ve korkularını hafifletmesini, güvenlik duygusu hissetmesini sağlamaktadır. Halk inanışları, gündelik hayatımızda karşılaşılan zorlukların üstesinden gelebilmek için çok önemli bir gelenekler ve ritüeller toplamıdır. “İnancı güdüleyen, temel güvenlik ihtiyacıdır. Dünya üzerindeki ilk-bireysel- deneyimlerimize ve evrimsel süreçte ilk insandan -hatta ilk canlıdan- bu yana dünya üzerindeki deneyimlerimize dönersek ‘güvensizlikten/tehlikeden kaçış’ birincil eylem nedenimiz ve biçimimizdir. Güvenin

olduğundan emin olunmasa da güvensizlik olasılığı bize yön verir. Güvende hissetmesi için insanın, neyin ne olduğunu bilmesi elzemdir.” (Saydam 2018: 32).

Geleneklerin ve ritüellerin toplum içerisindeki işlevlerinin derinlemesine ne olduğunu, nereden geldiğini, toplum içindeki işlevlerini, belli bir coğrafyada yaşayan topluluğun geçiş dönemleri üzerinden analiz edilmelidir. Geçmişten günümüze bizi var eden, bizleri bir arada tutan bu değerleri günümüz şartları altında değerlendirirken günümüzde geçiş dönemlerinde icra edilen bu geleneklerin ve ritüellerin mitin yeniden canlandırması olduğunu söylemek mümkündür. Bilim ve teknolojik gelişmelerle akla uygun gelmeyen veya işlevsel açıdan etkisini yitirip kendini yenileyemeyen ve içinde bulunduğu sosyal, kültürel, dini vb. dönüşümlere uyum sağlayamayan gelenekler ve ritüeller, zamanla alışılmış davranış biçimi olma durumunu kaybederler. Toplum, bir geleneği veya ritüeli değerlendirirken pragmatik bakış açısıyla duruma yaklaşır. Yani gelenek ve ritüel, günümüz koşulları altında toplum tarafından hâlâ işlevsel olarak günlük yaşama katkıda bulunuyorsa toplum içinde devam etmektedir Burada geleneğin kaderini belirleyen nokta toplum içerisindeki işlevsel rolüdür. İşlevsel rolü devam ettikçe geleneklerin ve ritüellerin mitolojik anlamı ve düşünce biçimi yeniden canlandırılacaktır.

Kültür aktarımında ritüelin varlığını koruması ve sürdürülebilirliği, ritüeli oluşturan birleşenlerin toplumdaki yansımalarıyla doğrudan ilişkilidir. Öncül bu kapsamda ritüelleri; amaçta birlikteliği (ihtiyaçları karşılama), dil birlikteliği (sözlü kültür, ortak bellek, paylaşılan deneyim), mekâna-zamana bağlılık (ortam değişkesi), gruba bağlılık (aidiyet duygusu) açılarından ele almaktadır. (Öncül 2018- 89-93). *Kültürün sürekliliği; toplum içindeki ihtiyacı karşılama, sözlü kültür içerisinde tekrar ederek kolektif bir hafızanın içerisinde yer almasına, değişen mekân ve zaman bağlamına uyum sağlamasına ve toplum içerisindeki bireyin bu kültürel unsuru icra ederek aidiyet duygusu hissettirmesine bağlıdır.*

İnsanlar her dönemde toplumsal ihtiyaçlarına paralel olarak çeşitli ritüel ve gelenekleri yaratmıştır ve eskiden beri var olagelen ritüellere bağlı kalmışlardır, bazı gelenekler de değişen dönem ve şartlara göre yeniden şekillenmiştir. “Teknoloji ve bilimin hızla hayatın her anına ve alanına nüfuz ettiği günümüz dünyasında, geleneksel değerler aslını yitirmeden modern değerlerle sentez yaratarak varlığını devam ettirmektedir” (Eker 2006: 316). Bu bağlamda ritüeller bazen dini etkilerden dolayı veya günümüz rasyonalitesine uygun olamamasından dolayı ya tamamen terk edilmiş ya silikleşmiş ya da batıl inanç olarak adlandırılır olmuştur.

Halk inançları içerisinde yer alan kimi gelenek ve uygulamaları batıl inanç olarak nitelendirmek doğru değildir. Atalarımıza ait çoğu davranış ve eylemlerin geçmişte işlevsel bir fayda sağladığı düşünülecek olursa tecrübe edilerek fayda sağlayan uygulamalar denenerken kalıplaşmış bir davranış ve düşünce biçimine dönüşmektedir. Geçiş dönemlerinde (doğum, evlenme, ölüm) insanın yaşadığı zor durumları atlatmak amacıyla icra ettiği birçok ritüel, toplumsal fayda sağlama noktasında sürekli tekrar ederek birer halk inancına dönüşmekte ve sürekliliğini korumaktadır. “Cenaze törenindeki inanç ve uygulamaların zincirin halkaları gibi bütünlük içerisinde devam ettiğini görmek mümkündür. Zira bu inanç ve uygulamaların çoğu Türklerin girmiş olduğu İslam coğrafyasında batıl inanç ve din dışı olumsuz fetvalarla ortadan

kaldırılmaya çalışılsa da halk inancının kökeni çok derinlere dayandığı için her zaman bir şekilde hayat bulmuşlardır.” (Ersoy 2014: 100).

Ergun’un bu konu hakkındaki ifadeleri üzerinde de düşünmek gerekir: “Halk bilimi, etnoloji, antropoloji ve din bilginlerinin bir araya gelip kavram kargaşasını ortadan kaldırmaları gerekmektedir, çünkü halk bilimcinin kökü çok eskilere çıkan gelenek, ritüel gibi değerlendirmeleri için din adamlarının hurafe, batıl inanç deyip işin içinden çıkması bir arpa boyu yol alınmamasına sebep olmaktadır. Türkiye’de en fazla memur istihdam eden bir kurum olan Diyanet İşleri Başkanlığı, en ücra köylere kadar din adamı göndermekte, halk biliminin yaşama, üretme alanlarını sekteye uğratabilmektedir. *Din ayırır, gelenek ayır.*” (Ergun 2013: 142). Herhangi bir halk inancına batıl inanç tanımlaması yapılmadan önce toplum içinde yer alma sürecinde işlevsel fayda sağlama modelinde gelenek ve ritüelin ortaya çıkmasına ve icra edilmesine olanak sağlayan unsurlar nedir; bireysel, toplumsal anlamda hangi ihtiyaçları gidermektedir vb. soruların sorulması gerekir.

Ergun’un *din ve gelenek ayırır*, düşüncesine paralel olarak Mazzoni’nin yaklaşımı da dikkat çekicidir: “Din insanı aşkın bir öte dünya düşüncesine gönderirken, batıl inanç bu dünyaya, gündelik yaşama gönderen din ötesi bir terim gibidir. Bununla birlikte dinle batıl inanç sahip oldukları inanç adlı ortak payda aracılığıyla birbirlerini tamamlarlar. Birine halk inancı, diğerine din denilir.” (2018: 14). Halk inançları ile dinî inançlar iç içe geçerek inanç noktasında birbirini tamamlamaktadır. İslami düşünce ile örtüşen halk inanışları toplum içinde halen yaşamaktadır. Birçok halk inanışı unsurunun insanın kaygı ve korkularını hafifletme, güvenlik duygusu hissetmesini sağlama açısından psikolojik bir faydası vardır. Halk inanışları, gündelik hayatımızda karşılaşılan zorlukların üstesinden gelebilmek için çok önemli bir gelenekler ve ritüeller toplamıdır. Bu bağlamda, “Batıl inançların insanın belli olguları anlama konusundaki çaresizliği ve başına gelebilecek olaylar karşısında duyacağı tedirginliğin ifadesi olduğunu yadsıyabilmek olanaksız.” (Mazzoni 2018: 14). Halk inançlarını batıl inanç olarak tanımlamak, bu inançların mitolojik ve sembolik anlamını, toplum içindeki işlevini bilmemekten kaynaklanmaktadır.

Halk inanışları içerisindeki geçiş dönemi ile ilgili kültürel unsurların mitolojik kökeni ve sembolik anlamı bulunmaktadır. Batıl inanç olarak tanımlanan birçok gelenek ve ritüelin eski inançlardan sürüp gelen sembolik bir anlamı vardır ve bu anlam her icrada gizil veya açık bir biçimde mitolojik bir yeniden canlanma yaşamaktadır. “Bir inancın açıklanması ve gelişmesini göstermeye yarayan unsurların başında sembolizm vardır. Tek bir inanç konusunda belirgin çelişkilere rastlasak bile sembolizm ve inançlar arasındaki bu ilişki batıl inancın belli bir mantığa sahip olduğunu gösteriyor. Başka bir deyişle bir hayvan, bir bitki, bir nesne ya da bir eylemin aynı anda hem yararlı hem de zararlı olarak nitelendirildiği durumlarla sık sık karşılaşırız. Bu durumda batıl inançları da öncelikle onları üreten zihinsel çelişkiler ve paradokslarla dolu olan insana benzetebiliriz.” (Mazzoni 2018: 219. Toplumsal bilinçaltında bu mitik eylem ve ritüellerin sembolik anlamının günümüz halk inanışlarının yeniden üretildiği söylemek mümkündür.

Değişen kültürel şartlarla birlikte bazı geleneklerin günümüzde toplumsal fayda sağlamadığı da görülmektedir. “Köstekleyici, gelişmeyi önleyici gelenekler olduğu gibi; destekleyici, dayanışmayı ve yardımlaşmayı düzenleyici gelenekler de vardır. Cemaatlerin karşılaştıkları bunalımlı durumlarda ve olaylarda geleneklerin öngördüğü, yapılmasını ve uygulanmasını buyurduğu davranış biçimleridir” (Örnek 2000:127). Toplumsal fayda sağlayan veya zarara neden olan gelenekler doğal ortamında zamanla bir değişim, dönüşüm yaşayacaktır. Bu gelenek artık geçerliliğini yitirdi, bu geleneği kullanmayalım şeklinde bir söylem söz konusu değildir. Kültür de diğer varlıklar gibi canlı ve doğal bir varlıktır. Değişimine veya gelişimine yapay bir şekilde müdahale etmek söz konusu değildir. İnsanoğlunun özellikle atlatması gereken en zor dönemlerinden olan, karşılıklı dayanışma ve yardımlaşmanın olduğu geçiş dönemi süreçlerinde icra edilen ve toplumsal fayda sağladığına inanılan pek çok uygulama, mitolojik düşüncenin veya eylemin bir tekrarıdır ve içerisinde çeşitli sembolik anlamlar barındırmaktadır.

Kültürel öğelerin değişen zaman ve mekâna bağlı olarak rasyonaliteye ve dine uygun gelmeyen tarafları batıl inanç şeklinde tanımlanmaktadır. Dinin ve rasyonalitenin batıl inanç diyerek toplum dışına ittiği kültürel unsurlara halk bilimi farklı bir açıdan bakmaktadır. Bu kültürel unsurların toplumsal bilinçaltında sembolik ve mitolojik varlığını devam ettirmesine dair derin bir bilgi birikimi vardır. “Kültür bilimleri dinin ve akılcı paradigmalardan aksine, konuyu toplumun dünden bugüne getirdiği bir uygulama olarak görür ve bu uygulamaların köklerini, yayılımını, sürdürülmesini ya da ortadan kaldırılmasını sağlayan etkenleri, kültürlerarası ortaklığını, toplumsal bilinçaltını, siyaset sosyolojisindeki alanlarını tespit etmeye çalışmaktadır.” (Öncül 2018: 95).

İnsanoğlu dünyaya geldiği andan itibaren hayatında önemli değişimler yaratan üç geçiş dönemi yaşamaktadır. Bunlar: doğum süreci, evlenme süreci ve ölüm sürecidir. Bu geçiş dönemleri, insanların bir araya gelerek dayanışma içerisinde olmaları gerektiği çok önemli süreçlerdir, bunun için bu dönemlerde çeşitli geleneksel uygulamalar yapılmaktadır. Bu üç aşamanın içerisinde işlevsel fayda sağlamasından ötürü tekrar eden çeşitli davranışlar zamanla gelenek ve ritüel haline gelmiştir. Bu gelenek ve ritüeller, kişiyi yeni durumuna hazırlamak, geçiş döneminde yaşayacağı zorlukları daha kolay atlatmak amacıyla gerçekleştirilmektedir. Hanks’a göre, “Geçiş ritleri, kişilerin bir statüden diğer statüye geçtikleri toplum tarafından organize edilen geleneksel ritüellerdir” (2009: 206). İnsanın bu dönemlerle ilgili gelenek ve ritüel olarak adlandırılan kalıplaşmış düşünce, tasarım, tutum ve davranışlar; içinde bulunduğu zamandan, mekândan, sosyal, ekonomik koşullardan ve dini inanış sisteminden yoğun bir şekilde etkilenmektedir.

Ölüm ile ilgili geçiş dönemlerinde birçok gelenek ve ritüel oluşmuştur. Ölüm ile ilgili geçiş dönemi çevresinde ortaya çıkan gelenekleri ve ritüelleri üç grupta sınıflandırmak mümkündür: Ölüm öncesi, ölüm esnası ve ölüm sonrası. Ölüm öncesi ilk gruptaki adetler, ölüme neden olacak sıra dışı olayların bir işaret olarak algılanması ile meydana gelen inanışlardan ve ölümden korunmak için gerçekleştirilen ritüellerdir. Ölüm sırasında ikinci grup adetler, ölen kişiye halen canlı gözüyle bakılması ve ölen kişinin yattığı yerde rahat olmasına yönelik daha çok dini uygulamaların ağırlık kazandığı ritüellerdir. Ölüm sonrasında üçüncü grup adetler, ölenin yakınlarının ruh

sağlığını iyileştirmek, toplumsal ilişkilerdeki aksaklıkları düzeltmek ve bu insanların toplumsal yaşama dahil olmasını sağlamak için uygulanan ritüellerdir. (Örnek 2009).

Ölüm Öncesi Mitolojik Düşünce ve Davranışlar

Yukarıda yapılan sınıflandırmayı dikkate alarak Bolu ilinin Gerede ilçesinde ölüm öncesinde, sırasında ve sonrasında yapılan gelenek ve ritüelleri derlenip, analiz edildiğinde ilk dikkat çeken durum ölüm öncesinde meydana gelen ve ölümü düşündürülen ön belirtilerdir. “Gece evden dışarıya tuz ya da şeker verilirse eve uğursuzluk getireceğine inanılır. Ayna kırıldığı zaman evden ölen olacak derler. Gece evden hamur çıkmaz.” K-1. Eski Türk inancında ayna öteki dünyayı temsil eden bir varlıktır. Aynanın öteki dünyayı temsil etmesindeki temel etken, Türk inancında ahiretin dünyadaki yaşamın tam tersi olduğu düşüncesinden ileri gelebilir. Ayna bu dünyadaki hayatın tersine bir yansımaları verdiği göre bu dünya ile ahiret arasındaki geçişi sağlayan bir araçtır. Beydili'nin de ifade ettiği üzere, “Ayna, mitolojik düşüncede bu dünya ile öbür dünya arasındaki sınırı temsil eder. Bazı geleneklerde ise ayna, ruhlar alemine açılan pencereyi sembolize eder. Yakut şamanları bazen aynaya bakarak gelecekte haber verilerdi. Eski inanışlara göre insan, aynadaki resminde kendi ruhunu görürdü.” (2015: 80). Bu dini düşüncenin masallardaki yansıması “Ayna, ayna söyle bana bu dünyada benden başka güzel var mı?” sorusunda gizlidir. Ayna, eski Türk inancındaki gelecekte haber verme inanışıyla anlatılarda, geleneklerde ve ritüellerde yer almıştır. Tabii ki bunun dışında öteki dünya ile bu dünya arasında bir sınır olma durumunu sembolize etmesi, inanç bağlamında ölüm âdet ve geleneklerinde yaşatılmaktadır.

Eski Türk inancında ayna ile ilgili diğer bir kaynağa bakıldığında aynanın kötü ruhlu varlıklarla özdeşleştirildiği görülmektedir. “Yakınlarının ölümü ile ailenin başına gelen karanlık ve kötülük, ölüm sonrası ruhlardan biri olan haran hakkındaki Hakas inanışlarına da yansımıştır. O, Haran ayna (cin ve şeytan) ile özdeşleştirilmektedir.” (Llova vd. 2013a. 116). Cin ve şeytan gibi kötü ruhlu varlıkların ayna kelimesi ile ifade edilmesi, aynanın insanlara zarar verecek çeşitli varlıkların mekânı olarak görülmesini sağlar. Türk mitolojisine göre, yer altında bulunan kötü ruhlu varlıkların insanlara zarar vermesinde aynanın bir geçiş kapısı olduğu düşünülebilir. Bu nedenle ölüm öncesi dini düşüncede aynanın kırılmasına olumlu bakmak pek mümkün değildir.

Ölüm öncesi ön belirtilerde genellikle hayvanlarla ilgili ön belirtiler çok fazladır. Özellikle köpeğin ulumasının ölüm getireceğine inanmak yaygın bir inanıştır. “Köpek uluması çok uzun sürerse bir kişinin öleceğine inanılır.” K-2. Köpeğin ölümü algılaması ile ilgili en açık inanış Altaylıların inanışlarında tespit edilmektedir: Altaylıların inanışında “can” karşılığı olarak kullanılan “süne”yi görme kabiliyetine şamanlar, mükâşefe kabiliyetine sahip bazı kişiler (kösbekçi) ve nadiren de olsa köpeklerin (İnan 1976: 93) sahip olduğuna inanılmaktadır. Ölümle ilgili mitolojik düşüncenin, endişelerin ve kaçınma davranışlarının köpek ile ilgili olan kısmı coğrafi, sosyal, ekonomik, kültürel ve tarihi şartlar değişse de halen varlığını sürdürmektedir. Anohin'in verdiği bilgiler de İnan ile aynıdır. “Altay inancında insan, vücut ve candan oluşur, can olgusu süne kavramı ile açıklanır ve vücuttan ayrılan süneyi görme yeteneği sıradan insanlarda

nadiren görülürken daha çok şamanlar ve köpekler süneyi görebilir, köpek süneyi gördüğü zaman uzun ve tedirgin bir şekilde havlamaya başlar.” (Anohin 2006: 23).

Ölüm öncesi ile ilgili diğer bir ön belirti ise kuşlarla ilgilidir. Türk mitolojisinde yer alan bu inanış Gerede ölüm ritüellerinde de gözlemlenmektedir. “Baykuş evin bacasına konarsa o evden ölen olabilir.” K-3. “Karganın ötmesi ölüme işarettir.” K-6. Özellikle baykuş ve karga ile ilgili inanışların devam etmesi dikkat çekicidir. Eski Türk inancına bakıldığında “Kargat Gölü Terenelerinden derlenen destanda karga hain bir kuştur. Kozu Körpös adlı bir yiğit kargaya hep annem, babam diyordu. Karga ise hain olduğundan hep ona bedduada bulunuyordu.” (Ögel 2006: 551). Türk mitolojisinden günümüze kadar karga, baykuş gibi kuşların insanoğluna kötülük getirdiğine inanılmaktadır. Bu düşünce çok güçlü bir şekilde Anadolu sahasında da yaşamaktadır. “Buryatlar, kötü ruhların peşine düştükleri bir ruhun muhtelif hayvanların suretlerine bürünebileceğine inanırlar ki Sibiryaya halk inançlarında bu suretler arasında en yaygını kuş suretidir.” (Harva 2014: 226). Türk inanç sisteminde yer alan, yer altında yaşayan ve insanlara zarar veren kötü ruhlu varlıkların kuş donunda görüldüğünün düşünülmesi, Anadolu inancında karganın ve baykuşun ölümü haber vermesi inancına dönüşmüş mitolojik düşüncenin yansımalarıdır.

Kuşların ölümü hatırlattığına dair bir diğer yaklaşım ise ölen kişinin kuş donunda ahirete irtikali ile ilgili olduğu gibi ruhun dünyada kuş donunda dolaştığına dair inançta diğer bir temel etkidir. “Hayvanın temel varlık olması ve hayvan biçimliliğinin atıf yapılan ana şekil olması sebebiyle ölümler uçtuklarından özellikle akdoğan haline keza sığırcık kuşu ve sinek şekline dönüşmektedirler. Birçok çağdaş öyküde tekrar doğmadan önce ruhun gökte kuş şeklinde yaşamakta olduğunu anlattığından ve de bu olgunun yaygın şekilde düşünülür olması nedeniyle insan ruhunun kuş yapısında olması ihtimali çok yüksektir.” (Roux 1994: 132). Roux’un bu ifadeleri, ölen atanın ruhunun insanlara zarar verebileceği ile ilgili mitolojik inanış, bu ruhların kuş donunda evin etrafında bulunması ile ilgi kurmaktadır. Ata ruhunun öldükten sonra evinde bazı bireylere zarar verme düşüncesi ve bu ruhların kuş donunda evde görülmesi insanları ölüm ile ilgili düşüncelere ve tedbirlere yönlendirmiştir.

Rüya tabiri eski Türk inancından beri Türkler arasında yaygın bir kültürdür. Gerede’de “Rüyada dişlerinin döküldüğünü görmek yakınlarından birinin hastalanacağına veya öleceğine yorulur.” K-10 veya “Rüyada ön dişin eline gelirse aile içinden ölen olacak, yan dişin eline gelirse komşun ölecek derler.” K-13. Roux, Türklerde var olan bu inanış ile ilgili şunları ifade etmektedir: “Uykunun kimi zaman geçici ölüm şeklinde sayılması ve de rüyanın ruhun serseri şekilde dolaşması veya başka bir ruhun ziyareti şeklinde kabul edilmesi dolayısıyla rüya tabiri veya düş yorumu özünde Şamanizm’e çok yakından bağlıdır. (1994: 73).

Ölüm Sonrasında Mitolojik Düşünce ve Davranışlar

Ölüm adetleriyle ilgili ikinci olarak Gerede’de ölümle ilgili bazı kaçınma davranışları bulunmaktadır. Bu kaçınma davranışları genelde kişi öldükten sonra gerçekleşmektedir. Bunlardan biri Türk mitolojisinden kaynağını alan kutsal ateşin her yeri kötü ruhlardan temizlemesi ile ilgilidir. Yapılan derlemede iki kaynak kişiden ateş ile ilgili şu ifadeler rastlanmıştır: “Yakınlarımız öldükten sonra ölümünün gerçekleştiği odayı veya tüm evi tütsüleriz” K-2, K-7. Türk mitolojisi ile ilgilenen birçok araştırmancın

evin bir bölümünü veya tüm mekânı ateşin temizlediğine dair tespit bulunmaktadır. Sırasıyla Ögel'in ve Ergun'un ifadeleriyle, "Ölümlerden sonra Orta Asya kavimleri ölüye veya ölünün bulunduğu yere deymişlerdir diye yalnız insanları değil; hayvanları da çeşitli yollarla temizlemektedirler. Salgın bir hastalıktan sonra Yakut Türkleri bir meşale ile evleri ve gerekli yerleri temizliyorlardı." (2006: 522); "Sayan- Altaylılar ev-yurttan kötü ruhları kovmak için ardıçla tütsülemektedirler." (2017: 412).

Gerede bağlamında tüm Anadolu'da ateş ile ilgili bu ritüelleri ve gelenekleri görmek mümkündür. Eski Türk inancına göre kutsal olan gökyüzünden Tanrı tarafından Türklere hediye olarak indirilen ateş kutsaldır. Ateşte Tanrı kutsallığı bulunmaktadır. Tanrı kutunun bulunduğu ateşte iyi huylu ruhlar bulunduğu için kötü ruhlar ateşin olduğu yerde barınamaz. "Tarihi belgeler, eskiden beri Türklerin ateşe temizleyici bir güç affettiklerini kanıtlar durumdadır. Doğal olarak insanı kötülüklerden, kötü ruhlardan, hastalıklardan koruyan ateşin sosyo-kültürel bağlamda etkin rolü rit ve törenlerde de korunmuştur. Ateşin temizleyici fonksiyonu cenaze merasimlerinde de görülmektedir. Kırgızlarda ateşin kutsallığı ve temizleyici fonksiyonu ölü gömme merasimlerinde yaşanmıştır." (Bayat 2018b: 122).

Gerede'de evi tütsüleme ritüelleri Türkistan coğrafyasındaki ateş kültürüyle ilgili mitolojik düşüncenin yeniden canlandırılmasıdır. Anadolu'da hâlâ ateş kültürünün tütsü geleneği ya da mum yakma geleneği şeklinde devam ettiği görülmektedir. Buradaki amaç ölümü getirdiği düşünülen kötü ruhları kovmak ve evi arındırmaktır. Drenkova'nın araştırmalarında bu inanışların en eski şekillerini görmek mümkündür. "Altaylılar ve Teleütlerin kültüründe ateşe bilhassa ocak ateşine karşı, temiz velinimet ruh olarak ateşin iyisine duyulan saygı, parlak şekilde görülmektedir. Yemek pişirilen, yurdu aydınlatan ve etrafını ısıtan ateş alevi, Altaylılarda ve Teleütlerin tasavvurlarında kendilerini koruyan tamamen canlı bir varlık olarak tasavvur edilmektedir." (2014: 103) veya "Teleütlerde ateşin kendisi bir hastaya giren ölünün ruhu üzüt'ün yanması için en korkunç vasıta. Hastayı iyileştirme, ondan üzüt çıkarma ayini sırasında üç kere yanmış kömürü alırlar ve hastaya götürürler, onu tütsülerler." (2014: 110).

Eski Türkler ölen kişiyi memnun etmek için bir dizi ritüel gerçekleştirirler ki daha sonra kendilerini huzursuz edip yanında başka bir kişiyi de götürmesin diyerek geleneklerini ve ritüellerini icra ederler. Ölünün mezarında kurban kesmek, kurbanın etinden ölen kişiye de sunmak gibi bir dizi ritüelin yanı sıra ölen kişi yakınlarına musallat olmasın diye evin içi ve evde bulunan akrabaları tütsülenmektedir. "Buryatlar, cenaze törenlerinde çadırın önünde yakılan bir ateşin üzerinden atlayarak arındıklarına inanırlar. Aynı gelenek birçok başka Sibiryalı halkı arasında olup sözün gelişi bütün köy olmasa da en azından ölenin yakınları dumanla arınmalıdır." (Harva, 2014: 187).

Türk mitolojisinde ölen ata ruhlarının kırk gün boyunca yeryüzünde kaldıkları ve insanlara zarar vereceği düşüncesi yaygın bir inanıştır. Bu inanışın izleri Gerede'de yapılan derlemelerde tespit edilmiştir. "Ölenin ağzı açık giderse sevdiğine kavuşmadı derler, kefenden de bir metre artarsa ölenin arakasından bir kişi daha ölecek derler." K-7. "Ölünün gözleri kapatılır, hanesinden bir kişi daha götürülmesin diye." K-11. Eski Türk inancından kaynağını alan bu inanış, Samoyetlerde, Altaylılarda, Telengitlerde, Yakut inançlarında yer almaktadır. Anadolu'da var olan bu inanış, kaynağını Türkistan

coğrafyasındaki bu mit, ritüel ve inançlardan almıştır. “Bütün Sibiryaya halklarında ortak olan gelenek, cenaze törenine katılanların dönüş yolunda geriye bakmamalarıdır. Samoyedler bunun sebebinin geriye bakıldığı takdirde ölünün bakan kişinin ruhunu çalabileceği olarak açıklarlar.” (Harva 2014: 234).

Bayat ve Harva'nın bahsettiği bu kötü ruhlu varlıklar, Altaylılarda körmös veya körmes olarak adlandırılmaktadır. “Altaylılar ve Telengitlerin Körmös adıyla bahsettikleri varlıklar, ölümlerin ruhlarıdır. Bunlardan bazıları Erlik'in hizmetinde ve belli belirsiz zamanlarda insanların arasına gelerek hastalık yayıp insanların ruhlarını çalar veya başka kötülüklerde bulunurlar.” (Harva, 2014: 297). “Altaylıların bir inancına göre karanlık dünya ile ilgili olan körmesler, ölen bütün insanların öteki alemdeki ruhlarıdır. Günün batması ile aktifleşen körmeslerin zararından uzak durmak için Azerbaycan Türklerinin şer vakit olarak değerlendirdikleri gün batımı zamanı uyumanın tehlikeli olduğu görüşü, hem Altay-Sayan hem de Müslüman Türklerde ortak kültür ekolojisi kapsamına girmektedir.” (Bayat 2018a: 335).

Bayat ve Alekseyev'in bahsettiği bu kötü ruhlu varlıklar Yakutlarda Üer, Yüer, Üör, Yor gibi adlarla anılmaktadır. “Yakut inançlarında ölen insanların bir bölümünün dönüştüğü olağan dışı varlıklar olan üörler, önemli yer tutmaktaydı. Onlar, insanları rahatsız eder, çeşitli hastalık ve felaketler gönderirdi. Yakut inançlarına göre insan öldükten sonra ölümler ülkesine göç eder ve başka dünyaya ait olduğundan yeryüzüne sadece kötü ruh üör şeklinde gelebilirdi.” (Alekseyev 2013: 82). “Yakutlar, dünyaya gelerek insanlara zarar veren ölünün ruhuna Üer veya Yüer derler. Yakut mitolojik metinlerinde Yüer ve Yor denilen hortlaklar, intihar edenlerin, delilerin, insanlara kötülük eden şamanların kötü ruhları olarak bilinir.” (Bayat 2018b: 281).

Ölen kişinin ruhundan veya ölüm anından var olan kötü ruhlu varlıkların şerrinden korunmak için psikolojik bir yaklaşımla insanoğlu bazı tedbirler alma gerekliliği hisseder. Ölüm insanoğlunun istemediği, arzu etmediği bir olaydır. Bu olaya neden olan kötü ruhlu varlıkların evi ve evin etrafını terk etmediği inancı bazı tedbirleri almayı gerekli kılmaktadır. “Ölen insanın yolu ise tam tersine tek yöne giden yoldur. Onun geri dönüşü kesinlikle istenmeyen bir olaydır. Öleni mezarlığa yolcu ederken kötü ruhların hareketlendiği bu dönemde canlı insanlar özel önlemler alırlardı. Örneğin kendi bölgesi ile mezarlığa giden yol arasında koruma önlemleri almaktadırlar. Evde sürekli yaşam belirtileri sergilenir. Telengitler yemek yapar, mezarlıktan dönerken yola çalı çırpı serilir, izlerini karıştırırlar, ölen kişinin ölümünün yedinci gününde yolcu ederken bazı sözler söylerler.” (Llova vd. 2013b: 87).

Gerede'de ölümden hemen sonra yapılan işlemler ve ölünün gömülmeye hazırlanışında yapılan uygulamaların başında defne etme ve kefenleme ile ilgili ritüeller gelir. “Ölünün üzerine bıçak konulur.” “Sabah ölen öğlen, öğlen ölen akşam gömülür.” K-1. Ölünün üzerine bıçak konmasındaki temel inanışlardan birisi demirin Türklerin tarihinde kutsal bir madde olmasından ileri gelir. Özellikle Türk mitolojisinden kaynağını alan demir ile ilgili inanışlar, mevtanın üzerine şeytan gelmesin diye yapılan bir uygulamadır. Bunun dışında fiziksel olarak mevtanın bedeninin şişmemesi için yapılan bir eylemdir. Akşam veya gece kefenleme yapılmaz, eski Türk inançlarında mevtanın uzunca bir süre bekletilmesine rağmen günümüzde İslami etkiyle beraber bekletilmesi uygun görülmemiştir, hemen defnedilmesi daha uygun bulunmuştur.

Gerede'de bulunan ölüm ile ilgili dini düşünce ve pratiklerden hareketle tüm Anadolu'daki İslami yaklaşım ölüm sonrası mevtayı yıkamak, mevtayı kefenlenmek, vefatı duyurmak amacıyla sala vermek, cenaze namazını kılmak, mezar başında dua etmek, mezar başında kuran okumak vb. İslami pratikler olarak uygulanmaktadır. Eski Türklerden "Cesede koku maddesi olarak çörek otu ve tütsü kullanılır." K-2. "Kafurun ve çörek otu kefenin içine dökülür, kurt ve böcek gelmesin diye." K-11, K-12. Burada sayılan uygulamaların bazıları da Eski Türk inancından itibaren halen Anadolu'da yaşayan ve tamamen İslami dairede gelişen inançlar gibi düşünülmemelidir. Örneğin, ölüyü kefenleme âdeti İslami unsurlar kazanan eski bir gelenektir. Türkler sürekli olarak ölülerini kefenlemeyi âdet edinmişlerdir. "Türklerin eski tarihlerden beri kefen kullandıkları kanıtlanmıştır" (Roux 1999: 241).

Mevtanın temiz su ile yıkanması, eski Türklerde su kültürüyle ilgili çok eski bir inanıştır. Gerede'de "Ölünün yıkama suyundan artan su ile kıyafetleri yıkanır." K-11. K-12. "Ölüyü yıkamak için suyun temiz olması gerekir." Ögel'in tespitlerine göre, "Arı yunmak arı yıkanmak Türklerin İslamiyet'ten önceki inanışlarından gelmektedir. Yıkanıp arı olma anlayışı eski Türkçe Budist yazılarında da görülür. İslamiyet sonrasında da namazdan önce yo-ıknamka gerekir. Buda dininde de et ve özünü arıg yunmak yıkanmak ve arı don giyme dinin ve düşüncenin ana prensiplerinden biridir." (Ögel 2006: 328). Suyu kutsal kabul edip, suda yıkanarak tüm kötülüklerden arınma, Dede Korkut Hikâyelerinde "Arı sudan abdest aldılar." ifadesinde de geçmektedir.

Su, eski Türklerde kutsaldır; su Tanrı cemali görmüştür, iyi ruhlar suyu mekân tutmuştur, şeklindeki inanışların hepsi Türk mitolojik düşüncesinin ifadeleridir. Tabii ki buradaki arınmayı sadece fiziksel değil, ruhen bir arınma olarak düşünmek gerekir. Arılık yalnızca dış temizlik değildir, ruh temizliği de bu sözün içinde yer almaktadır. Eliade'ye göre, "Suda her şey erir, her biçim parçalanır, her geçmiş tarih olur, geçmişte olan her şey suya battıktan sonra yok olur gider, hiçbir biçim, hiçbir işaret, hiçbir olay varlığını sürdüremez." (2015: 202).

Yukarıda sayılan ve temelleri Türk mitolojisine kadar dayanan veya İslamiyet birlikte benzer özellikler gösteren inanışların dışında Kur'an-ı Kerim okunması veya tabutun üstüne cinsiyete göre çeşitli örtülerin örtülmesi veya İslamî inancın sembol rengi olan yeşil örtünün uygulanması İslamî bir yaklaşımdır. Gerede'de "Ölünün başında Kuran'ı- Kerim okunur." K-6. "Ölü genç bir kız ise tabutun üstüne gelinlik gibi bir şey örtülür. Gelinse çember örtülür." K-8. "Tabut üstüne örtülen örtünün rengi yeşildir." K-1.

Gerede'de ölüm sonrası yapılan adetler ölüm sırasındakiler gibi çok fazla bir değişim yaşamamıştır. Ölü aşısı yemeği eski Türk inançlarından beri halen yaşatılan bir ritüeldir. "Ölü aşısı verme geleneği vardır." "Baş sağlığı dilerken başın sağ olsun deriz.", "Ölünün ruhu için helva dağıtırız." K-1. "Ölü yemeği için özellikle 'Yongalı Pilav' yaparız, 'Dernek Yemeği' de deriz." K-5. Ölü aşısı yemeği, eski Türk inanışlarından itibaren Anadolu'da yaşatılan bir ritüeldir. "Eski Türk inanışında hayatta olanların önce kendi aralarında sonra ölüyle birlikte yedikleri yemek bunları gerektiğinde eğlenceler takip edebilirdi. Bu ölü yemeği en önemli umumi açıklamaydı. Yemek, ölünün gömüldüğü sırada ya da Kaşgarlı Mahmud'un belirttiği üzere ölü gömüldükten sonraki üçüncü ve

beşinci gün yenebilirdi. Bu yemeğe yog ya da basan adı verilmekteydi.” (Roux 2015: 108).

Ölüm sonrası Orta Asya'dan itibaren yaşatılan en güçlü adet ölü aşısıdır, denilebilir. Ölü aşı geleneği İslamiyet'ten önce Türk topluluklarında insanın ölümünden sonra onun için kesilen kurban eti şeklinde görülürken günümüzde dini çerçevede yeri olmadığı için yavaş yavaş terk edilmiş; fakat günümüzde toplum içerisinde ölü evlerini ziyarete gelen kişileri ikram olsun diye bir nevi yardımlaşma örneği olan bir ritüel haline gelmiştir. Altaylarda ve Yakutlarda “Ölüler kültüyle bağlı en eski törenlerden biri “ölü aşı” denilen törenlerdir. Ölüleri anma törenleri iptidai devirlerde ölümlere aş verme töreninin tekâmül etmiş şekliinden başka bir şey değildir. En büyük aş töreni ölümünün yıl dönümü münasebetiyle yapılır.” (İnan 1986).

Eski Türk inanışından itibaren İslamî inanış ile halen devam eden ritüellerden biri de ölünün üçüncü, yedinci, kırkıncı günlerinde yapılan uygulamalardır. Gerede'de “Mevlidi kırk gün sonra okuturuz.” K-1. “Yas süresi bizde yedi gündür.” “Ölüyü anmayı yedisi ve elli ikisi çıkınca yaparız.” K-2. “Yaslı ailenin bayramına ‘kara gün’ deriz.” K-4. Türk mitolojisinde ölüyü anma ritüelleri ile ilgili Anohin, Roux, Harva gibi birçok araştırmacının tespitleri bulunmaktadır. “Altay inanışına göre süne¹ ve aldaç², insanın ölümünden sonra belli bir müddet aylık etrafında akrabalarının arasında dolaşır. Çocuğun sünesi yedi, yetişkinin ise kırk gün böylece dolaşır. Bu süre boyunca ölen insanın ayılı ya da evinde birtakım tabular olur. Ölen için kırk gün sonra aylık halkı ‘üzüt payramı’ adında bir tören düzenlerler.” (Anohin 2006: 24). “Eski Türk inanışında ölüyü anmak üzere yapılan törenler belli zamanlarda düzenlenirdi. Bunlar genellikle yılın yedinci günü, kırkıncı günü ve yılın sonunda yapılırdı.” (Roux 2015: 109). “Yakutlar, ölen kişinin hatırasına ölümünün 9., 20. Ve 40. Günlerinde ziyafet verdiklerini, bunun için hazırlanan yemekler yenmeden önce evin bir köşesindeki masanın üzerinde bir saat veya daha uzun süre bekletilip sonra da fakirlere dağıtıldığını anlatır.” (Harva 2014: 262).

Eski Türk inanışında ölen kişinin ruhu kırk gün boyunca kendi evinde dolaşır, hemen evini terk etmez. Bu nedenle evi terk edeceği gün eş, dost ve akrabalar bir araya gelerek ölünün ruhu için iyi dileklerde bulunur, bir nevi ruhun öteki dünyaya göçüşünü dini bir şekilde icra ederler. Llova'nın ifadelerine göre, “Kırgızların inanışına göre ölen biri kırk gün boyunca görünmez bir halde kendi çadırında bulunur. Onun sembolü kırk gün boyunca ruhunun ışığı olarak yanan mumlardır.” (2013a: 109); “Altaylılarda, Kumandıllarda ve Şorlarda ölen insanın yani ruhunun üzüte dönüşmesi kırk günden sonra gerçekleşmektedir. Bu sınırı geçtikten sonra ölen insanın insan dünyası ile ilişkisi kesilir. Şorlarda bu geçiş ayinle yapılırdı ve tören üzütlü gömmek adını taşımaktaydı.” (2013a: 118).

Eski Türk inançlarında görülen mevtanın arkasından ağlamak, isyan etmek İslamiyet ile hoş karşılanmamış, Allah'a şirk koşmak olarak görülmüştür. Bu nedenle ölüm sonrası yapılan uygulamalardan duyulan acıyı ifade etmek amacıyla yapılan uygulamalar, İslamî dairede kabul görmediği için yok olmuştur. Gerede'de “Yas tutarken sessizce ağlarız, Allah'a isyan olmasın diye.” “Ölünün ardından ağıt okumayız,

¹ Süne, sadece insanlarda ve hayvanlarda bulunan can olgusudur.

² Adaçı, Erlik'in eşçisi olan ölüm ruhudur.

Kuran okuruz.” K-6. Eski Türkler inanışlarına bakıldığında bu durumun daha ağır bir şekilde atlatıldığı ve uygulandığı görülmektedir. “Ölüm günü ağlayıp sızlanılırdı, vahşi ve korkunç haykırışlar atılırdı, yüz ve kulaklar bıçakla kesilirdi, ölü çadırının etrafında dönülür, atlar koşturulurdu. Bu anda, ya da daha sonra, (en azından) en eski zamanlarda, saçlar kesilirdi.” (Bonney 2000: 132).

Gerede’de ölüyü anma ritüelleri yedisi, kırkı ve elli ikisinde yapılmaktadır. Mevtanın ölümünün yedinci gününde ve kırkıncı gününde Anadolu’da halen uygulanan ritüellerin pek çoğu eski Türk inançlarının günümüze yansımış şekilleridir. Türkler, mevtanın hemen arkasından aynı gün yemek verir ve bu ilerleyen yıllarda da aynı gün devam eden bir ritüeldir. Eski Türk inancında mevtanın öldüğü gün ve devamındaki günlerde yakınlarının siyah giymesi, evlerine siyah bayrak asmaları, erkeklerin saçlarını kesmesi, kadınların saçlarını yolması vb. uygulamalar görülmektedir. Muhtemelen bu durum, duyulan acının büyüklüğünü göstermek amacıyla yapılan eylemlerdir. Dede Korkut Hikayelerinde de “ak çıkarıp kara giymek” deyimini kullanılmaktadır. Günümüzde İslami inançla birlikte bu uygulamaların daha da hafifletildiğini, hatta İslami inançta Allah’a şirke gireceği düşünülmesi için daha sakin, kabullenilmiş davranışlarda bulunmanın uygun olduğu düşünülmüştür. Ersoy’un da belirttiği üzere, “Anadolu Türklerinde ölüm ile ilgili inanç ve uygulamalar, doğal olarak, değiştirilen coğrafya ve ortamdaki etkilenmiş ancak birtakım noktalarda, kendisini koruyacak ortamları da bulmuştur. Anadolu inanç coğrafyası ve ortamının ağırlığını şüphesiz İslam dini oluşturmaktadır. Bu durumda, ilgili geleneksel Türk inanç ve uygulamalarının İslam’ın vermiş olduğu ruhsatlar sayesinde kendine bir yer bulabildiğini söyleyebiliriz.” (2014: 88).

Anadolu’da bazı yörelerde mevtanın annesinin göğsüne, dizine vurarak ağıt yakması, karısının feryat edip ağlaması duyulan acının büyüklüğünü dile getirmek açısından bir ağıt yakma geleneğinin halen devam ettiğini gösterir. Günümüzdeki yapılan bu tarz ağıt yakma ritüellerinin acıyı dile getirmek amacıyla yapıldığı bilirse de dini çerçevede yanlış olarak kabul gördüğü için (Allah’a isyan gibi) İslami çerçevede pek kabul görmemiştir. Çekilen acıları hafifletmek, acıları yakınlarıyla birlikte paylaşmak ve yakınları sakinleştirmek amacıyla ölü evinde ağıt yakma gibi pratikler uygulanmaktadır. Yaşanan bu acı olaydan duyulan üzüntüyü paylaşmak amacıyla yakılan ağıtlar, sözlü kültür ortamında Anadolu’da halen yaşatılmaktadır. Buradaki temel düşünce, Allah’a isyan etmekten ziyade acıyı paylaşmak, “Ben de seni kadar üzülüyorum.” demek adına yapılan davranışlardır ve işlevsel anlamda yükü beraber taşımak anlamında psikolojik destek vermektedir, denilebilir. Yine de günümüzde Anadolu’nun bazı yörelerinde Gerede’de olduğu gibi ağıt yakma geleneği yavaş yavaş terk edilip İslami bir boyut da kazanmıştır.

Ölüm sonrası inanışlardan biri de imam tarafından mevtaya talin verme âdetidir. İslamiyet öncesi inanışlarda böyle bir uygulanmaya rastlanılmamıştır. İslamiyet ile ortaya çıkan bir inanıştır. Gerede’de “İmam mezar başında talin verir, yöre ağzında talgın da denilir. Ölen kişiye öldüğünü haber vermek ve kabir sorularında yardım etmek için talin verilir.” K-9. Buradaki temel mantık yapılan derlemelerde de ifade edildiği üzere kabre konan mevtaya sorgu meleklerinin sorduğu soruların cevaplarını ezberletmek amacıyla yapılan bir uygulamadır.

Ölüm sonrası mezarlıkla ilgili yapılan uygulamalara bakıldığında mevtayı yüksek yerlere defnetme ve mezar başında yapılan birçok uygulama, eski Türk inançlarıyla benzerlik göstermektedir. Anadolu'nun bazı şehirlerinde, kasabalarında, köylerinde tekke olarak adlandırılan yerlerin çoğunluğu yüksek yerlerde. Gerede'de mezarlıkların bulunduğu yerlerin tepelik bir yer olması eski Türk inancı uygulamalarıdır. "Mezarlığın dışında ermişler başka yerlere özellikle yüksek yerlere gömülürler." K-5. Ögel'in verdiği bilgiler de bu durumu ispatlamaktadır. "Hun çağında ve daha sonraları hakanlar ve büyük prenslerin mezarlarının büyük dağlar üzerinde bulunduğu dair bazı bilgiler günümüze kadar gelmektedir." (2006: 437); eski Türklerde var olan bu inanın izleri bugün Anadolu'nun birçok yöresinde görülmektedir. "Anadolu'da Hazar Baba gibi adlar taşıyan birçok dağ vardır. Bu adlar çoğu zaman orada yatan yatırlardan dolayı verilmiştir." (2006: 458); Ergun'un Butanayaev, Katanov, Killi gibi araştırmacılarından elde ettiği verilere göre, "Türk ölüm göçü, çocuklar için ağaç kovuklarına, kutlu kişiler için ağaç dallarına defnedilerek cennet/ uçmak'a göçürülmektedir. Bazen de ağaç dallarına kaldırılan kemikler, uzun ritüellerden ve yıllardan sonra yüksek tepelere defnedilmektedir." (Ergun 2013: 137).

Ölünün mezarı başında yapılan uygulamaların birçoğu İslami karakter kazanırken ölünün yerinin belirlenmesinde Eski Türk inanışlarının izleri bulunmaktadır. Özellikle toplum içerisindeki önemli kişileri yüksek yerlere gömmeleri dağ kültürü ile ilgili inancı göstermektedir. Eski Türklerde dağ kültürü inancında ölen önemli kişiler, en yüksek noktaya gömülürdü ki Tanrı'ya daha yakın olsun, aynı zaman da dağ iyeleri ölen kişiyi korusun. "Göğe yakın olan her şey aşkın olana farklı yoğunluklarla bulaşır. Yükseklik, üstünlük aşkın insanüstü olanın özellikleridir. Her yükselme belli bir seviyeden kopuştur, öteki dünyaya geçiştir; dindışı mekân ve insanlık durumunun aşılmasıdır. Yüksekliğin kutsal olmasının kaynağının, göğün üst katmanlarının kutsallığı ve kutsal gök olduğu açıktır." (Eliade 2015: 115).

Ölüm sonrası uygulamalardan biri de mevtanın mezarının başına ağaç dikme uygulamalarıdır. Gerede'de yapılan derlemede "Ölüyü gömdükten sonra mezarına ağaç dikeriz." K-2. ifadesi eski Türk inanışındaki ağaç ile ilgili mitolojik düşüncesindeki ağaç da dağ gibi yüksektir ve Allah'a, kutsal olana yakın yerlerdir, inancında ileri gelebileceği gibi ağacın yeşil olması, ruhu dinlendirmesi, sürekli yeniden meyve vermesi, yaprak vermesi sonsuz bir dönüşümü ifade etmesinden ileri gelir. Eski Türk inancındaki uygulamalara ve inanışlara bakıldığında Ergun'a göre, eski Türklerde "Ölümde ağacın yeri çok büyüktür. Ruhu tekrar göğe, ait olduğu yere götüreceğine inanılır. Mezara o yüzden ağaç dikilir; tabu to yüzden anlamlıdır, mezar taşındaki ağaç o yüzden gereklidir. Uçmak ağacı ölümün anlamıdır, ruhun taşıyıcısıdır." (2017: 205). Sagalayev'in ifadeleri de ağaç ile ilgili mitolojik inanışta ağacın kutsal olanla insanlar arasında bir iletişim aracı olması düşüncesidir. "Ural-Altay dünyasında hayat döngüsündeki merkezi yer ağaca verilir. Bu aracın yardımıyla sadece kendisiyle tüm dünyanın bağlantısının kurulması değil, aynı zamanda hayat döngüsünün netliği için gerekli olan hareket anının evreninin tablosuna yerleştirilmesi başarılır. Hayatın niteliğinin değişmesi hakkındaki düşünceler genellikle dikey açıda onun boşlukta yer değiştirmesiyle ilişkilidir, burada ağaç modelinin yerini hiçbir şey tutamaz." (2020: 120).

Ağaç dikmek sevaptır. Hem İslamiyet'ten önce hem de İslamiyet'ten sonra Türklerde ağaç dikmek bir gelenektir. Gerede dışında Anadolu'nu birçok yerinde

ağaç ile ilgili dini pratikler bulunmaktadır. “Mezarlara ağaç dikme çok eski bir Türk geleneğidir. Antalya'nın Toros yaylalarında iledin, yani bir ladin dalını mezar üzerine koymak bir gelenektir. Ardıçlı mezarlar Orta Asya ile Anadolu'da çok önemli bir yer tutarlar. Antalya Toroslarında ardıç ağacı dağların en yüksek yerlerine kadar tırmanır. Bunlara mıhlı ardıç derler. Üzerlerine de çoğu zaman paçavra bağlanır. Orta Asya'da ardıç yerine arça denir. Ardıçlı mezarlar Manas destanında da önemli bir yer tutar.” (Ögel 2006: 469-470).

Eski Türk inancında ağacın kutsallığından dolayı birçok dini uygulamada kullanıldığı görülmektedir. “Kutsal ağaç teması, gelecekteki şamanın ruhunun elde edilmesi, vatanın elde edilmesi, başlama yaşı ayinleri, düğün, cenaze töreni, hastalık durumları gibi genellikle insan hayatının kritik noktasında güncellenir.” (Sagalayev 2020: 143). Ağacın yapraklarını döküp tekrar tekrar yaprak vermesi, ölümü ve tekrar dirilmeyi sembolize etmektedir. “Her yıl yapraklarını kaybedip her yıl onları tekrar bulan ağacın ölüm ve tekrar dirilişe ilgili güçlü sembolizmi, ağacın yeryüzünde ve öteki dünyada tekrar doğurma yeteneğine sahip olduğu fikrini yerleştirmiştir. Bu konuya cenaze törenlerini incelerken ölümlerin dallar üzerine konması, cenazenin ağacın köklerine gömülmesi, ölen kişi için ufak bir ağaç dikilmesi şeklinde gelenekte” yerini almıştır. (Roux 1994: 145).

Sonuç

Gerede'deki ölümle ilgili inanış biçimlerinde hem Eski Türk inanışlarının hem de İslami inanışların dini düşünce ve pratikleri bir araya gelerek senkretik bir yapı oluşturmuştur. Batıl inanç olarak tanımlanan halk inançları, eski Türk inanışları ile ilgili gelenek ve uygulamalar olarak toplumun bilinçaltında yer almaktadır. Halk inançları, işlevsel açıdan halen insanların ihtiyaçlarına cevap veren inanışlar olmakla birlikte İslamiyet'in kabulünden sonra dini anlamda pek yeri olmasa da işlevsellik özelliğinden dolayı geçiş dönemi ritüellerinde icra edilerek Türk mitolojisini yeniden canlandırmaktadır, sembolik olarak çeşitli ritüellerin içerisinde yeniden icra edilmektedir.

Toplumların en kadim zamanlarından beri geçirdikleri zor dönemleri daha rahat bir şekilde atlatmak amacıyla yaptıkları, toplumsal dayanışmanın en somut örneklerinden olan geçiş dönemi ritüelleri çeşitli zamanlarda İslam inanç ekseninde bir değişim yaşamıştır. Toplum içerisinde yaşayan bu ritüel ve gelenekler, İslamiyet etkisiyle ya tamamen yok olmuş ya çok silik bir şekilde ya da İslamiyet'ten fazla etkilenmemiş olarak günümüze kadar canlı bir şekilde gelmiştir. Burada tabii ki bu geleneklerin yok olmasını veya günümüzde canlı bir şekilde devam etmemesini sadece İslami inanca bağlamak yanlış olur. Nihayetinde İslamiyet'in etkisi büyük oranda gelenekte bir değişim yaratmıştır; fakat gelenek değişik dönemlerde farklı sosyo-ekonomik koşullar altında işlevsel olarak ağırlığını yitirdiği zaman da bir değişim veya yok oluş yaşarken sembolik ve mitolojik bağlamda yeniden canlanmaktadır.

Geçiş dönemlerinde geçmişten getirilen gelenekler içinde bulunan zor anları atlatmak amacıyla toplumsal ihtiyacı halen karşılıyorsa ya tamamen bütün özgünlüğü ile yaşamakta ya da hafif bir değişim yaşamaktadır; ama toplumsal ihtiyaçlara cevap vermiyorsa bir yok olma sürecine girmektedir. Burada şunu özellikle belirtmekte yarar

var ki içinde bulunulan sosyo-ekonomik ve bilimsel gelişmelerle beraber ölüm ile ilgili ritüellerin değişimini doğal bir süreç olarak okumak gerekir. Somut olan veya özellikle somut olmayan bütün kültürel unsurların değişimi doğal bir süreçtir, her ne kadar yapay bir şekilde insan müdahalelerine maruz kalsa da gelenek toplum içerisindeki yerini süreç içerisinde dinamik bir şekilde kendisi belirlemektedir.

Ölümlerle ilgili ritüeller hiçbir zaman değişmeyen bir kural olmamıştır, bunların icrası sırasında asırlar boyunca önemli değişiklikler olmuştur. Bunlar hiçbir zaman kalıplaşmış düşünce ve davranışlar olmamıştır. Ölümle ilgili ritüeller ve düşünceler hangi dinin daha baskın olduğuna göre veya kişisel tercihlere bağlı olarak değişebilmektedir. Hem ölen kişi için hem de hayatta kalanlar için en iyi koşulların sağlanması, toplumsal veya bireysel fayda sağlamak noktasında bazı ritüeller değişmiş veya geliştirilmiştir. Asırlar boyunca fayda sağlama işlevinden yola çıkarak ortak amaca hizmet eden ritüeller farklı ortamlarda icra edilmiştir.

Eski Türk inancına dair mitolojik ritüeller ve gelenekler, din öğretilerinin ya da çağdaş yaşamın yarattığı yeni davranışlarla sürekli olarak bir değişim sürecinin içindedir. Gereke örneklemeden hareketle geçiş dönemlerinden biri olan ölüm ile ilgili eski Türk inançlarına ait geleneklerin ve ritüellerin halen devam ettiğini söylemek mümkündür. Türklerin, İslamiyet'i kabul ettikten sonra da eski Türk inanç ve ritüellerini Türkistan'dan yüzyıllar içerisinde Anadolu'ya doğru kökleşerek getirdiğini söylemek mümkündür. Özellikle somut olmayan kültürel unsurlar içerisinde din ile ilgili gelenek ve ritüellerin değişmesi veya yok olması, diğer kültürel unsurlara göre daha zordur. Bu nedenle geçiş dönemlerine ait birçok pratik, mitolojik düşüncenin yeniden canlandırılmasıdır.

KAYNAKLAR

Alekseyev, N. A. 2013. *Türk Dilli Sibiryalı Halklarının Şamanizmi*, (Çev. Metin Ergun), Konya: Kömen Yayınları.

Anohin, A. V. 2006. *Altay Şamanlığına Ait Materyaller*, (Çev. Zekeriya Karadavut, Jannet Meyermanova), Konya: Kömen Yayınları.

Bayat, F. 2018a. *Türk Mitolojik Sistemi 1, Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Bayat, F. 2018b. *Türk Mitolojik Sistemi 2, Kutsal Dışı, Mitolojik Ana, Umay Paradigmasında İlkel Mitolojik Kategoriler, İyeler ve Demonoloji*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Beydili C. 2015. *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*, Ankara: Yurt Kitap Yayın.

Bonnefoy, Y. 2000. *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, I. Cilt, (Yay. Haz. Levent Yılmaz), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Campbell, J. Bill Moyers. 2018. *Mitolojinin Gücü, Kutsal Kitaplardan Hollywood Filmlerine Mitoloji ve Hikayeler*, (Çev. Zeynep Yaman), İstanbul: Mediacat Kitapları.

- Direnkova, Nadejda P. 2014. *Altay ve Teleüt Türklerinde Şamanizm*, (Çev. Atilla Bağcı), Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Eker, Gülin Ö. 2006. "Gelenekten Geleceğe Halk Edebiyatı", *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Eliade, M. 2015. *Dinler Tarihine Giriş*, Ankara: Kabalcı Yayıncılık.
- Ergun, P. 2013. "Türk Kültüründe Ölümle İlgili Bazı Terimler", *Milli Folklor*, 25(100): 134-148.
- Ergun, P. 2017. *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Ersoy, R. 2002. "Türklerde Ölüm ve Ölü ile İlgili Rit ve Ritüeller", *Milli Folklor*, Sayı: 54: 86-102.
- Harva, U. 2014. *Altay Panteonu, (Mitler, Ritüeller, İnançlar ve Tanrılar)*, (Çev. Ömer Suveren), İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.
- İnan, A. 1986. *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İnan, A. 1976. *Eski Türk Dini Tarihi*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kaya, D. 2007. *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Llova vd. 2013a. *Güney Sibiryalı Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri, İnsan ve Toplum*, (Çev. Metin Ergun), Konya: Kömen Yayınları.
- Llova vd. 2013b. *Güney Sibiryalı Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri, Kâinat ve Zaman. Nesnelere Dünyası*, (Çev. Metin Ergun), Konya: Kömen Yayınları.
- Mazzoni, E. 2018. "Batıl İnançlar Kitabı, Mitler, İnançlar, Efsaneler". (Çev. Oğuz Adanır), *Doğu Batı Düşünce Dergisi (Boş ve Batıl İnançlar)*, 21/84: 10-21.
- Ögel, B. 2006. *Türk Mitolojisi II. Cilt*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Öncül, K. 2018. "Kutsalın Dönüşümü: Tarihsel Düzlemde Batıl İnanç ve Hurafe", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 21/84: 85-95.
- Örnek, Sedat V. 2000. *Türk Halk Bilimi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Örnek, Sedat V. 2009. "Ritüellerin Oluşum Süreci" *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 3*, Ankara: Geleneksel Yayıncılık: 203-221.
- Raglan, L. 2005. "Mit ve Ritüel" *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar 2*, Ankara: Geleneksel Yayıncılık: 189-197.
- Roux, Jean P. 1994. *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, (Çev. Aykut Kazancıgil), İstanbul: İşaret Yayınları.
- Roux, Jean P. 1999. *Altay Türklerinde Ölüm*, İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Roux, Jean P. 2015. *Eski Türk Mitolojisi*, (Çev. Musa Yaşar Sağlam), Ankara: Bilge Su Yayıncılık.

Sagalayev, Andrey M. 2020. *Ural- Altay Mitolojisinde Arketipler ve Semboller*, (Çev. Ali Toraman), İstanbul Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Saydam M. B. 2018. "İnancın Boşu/Dolusu". *Doğu Batı Düşünce Dergisi (Boş ve Batıl İnançlar)*, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 21/84: 22-41.

Yıldırım, D. 1998. *Türk Bitiği*, Ankara: Akçağ Yayınevi.

Kaynak Kişiler

Derleme tarihi, 20-27 Mayıs 2015

K-1: Nebahat Bulut, 10.10.1949, Bolu/ Gerede, Ev Hanımı.

K-2: Nuri Yılmaz, 08.04.1944, Bolu/ Gerede, Deri Ustası.

K-3: Fatma Yılmaz, 07.08. 1942, Bolu/ Gerede, Ev Hanımı.

K-4: Kemal Yılmaz, 01.06.1971, Bolu/ Gerede, Deri Ustası.

K-5: İsmail Tosunoğlu, 08.10.1945, Bolu/ Gerede, Emekli.

K-6: İsmail Gümüş, 15.08.1945, Bolu/ Gerede/ Göynükören Köyü, Çiftçi.

K-7: Nazife Erdoğan, 10.04.1952, Bolu/ Gerede, Ev Hanımı.

K-8: Nimet Yurt, 25.05.1966, Bolu/ Gerede, Ev Hanımı.

K-9: Zahide Yılmaz, 11.02.1955, Bolu/ Gerede, Ev Hanımı.

K-10: Gülten Ercivan, 04.04.1963, Bolu/ Gerede, Öğretmen.

K-11: Zeycan Güler, 01.07.1956, Bolu/ Gerede, Ev Hanımı.

K-12: Mediha Bulut, 24.10.1959, Bolu/ Gerede, Ev Hanımı.

K-13: Ayşe Kaptan, 15.05.1952, Bolu/ Gerede, Ev Hanımı.